

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****БОГАТИРЬОВ І. Г.,**

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права
і кримінології
(Університет державної фіскальної
служби України)

САЧКО О. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
і кримінального права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

УДК 343.8

**НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВ
ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ, ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ**

У статті розглянуто проблему насильства в сім'ї як порушення прав і законних інтересів людини й громадянина України. Серед причин насильства в сім'ї кримінологи виділяють бідність, бійки, сварки, регулярні конфлікти в сім'ї, алкоголізм, наркоманію, проституцію, звичаї, традиції.

Ключові слова: сім'я, права та законні інтереси особи, насильство.

В статье рассмотрена проблема насилия в семье как нарушение прав и законных интересов человека и гражданина Украины. Среди причин насилия в семье криминологи выделяют бедность, драки, ссоры, регулярные конфликты в семье, алкоголизм, наркоманию, проституцию, обычаи, традиции.

Ключевые слова: семья, права и законные интересы лица, насилие.

The article deals with the problem of domestic violence as a violation of the rights and legitimate interests of a person and a citizen of Ukraine. Among the causes of domestic violence, criminologists identify poverty, brawl, quarrels, regular family conflicts, alcoholism, drug addiction, prostitution, customs, traditions.

Key words: family, rights and legitimate interests of the person, violence.

Вступ. Складна соціально-економічна ситуація в країні не могла не вплинути на стан і рівень сучасної сім'ї, а тому суспільству варто замислитися над існуванням у його соціумі, такої проблеми, як насильство в сім'ї. У країні, де йде війна, політична нестабільність, економічна розбалансованість, руйнування соціальної сфери, бідність населення, мала народжуваність і, навпаки, велика смертність, держава зобов'язана дбати про людей, захищати їх права і інтереси.

Саме тому постійне вивчення проблеми насильства в сім'ї і регулярний її моніторинг у суспільстві, виявлення причин і умов на різних стадіях вчинення насильства в сім'ї, показує її актуальність і потребує всебічної державної підтримки. На жаль, переоцінка національних цінностей у країні не обійшли і проблему насильства в сім'ї, а головне, змінилися якісні та кількісні її показники, що в сукупності з іншими ознаками складають криминологічну характеристику.

Таким чином, запобігання насильства в сім'ї зумовлено висуненням на перший план в ієрархії соціальних цінностей і цілей правоохоронної діяльності захисту прав і свобод особи, її життя і здоров'я. Крім того, діяльність правоохоронних органів у контексті визначеного відіграє важливу роль у механізмі такого насильства.

Вищезазначене свідчить, що серед причин насильства в сім'ї криминологи виділяють: бідність, бійки, сварки, регулярні конфлікти в сім'ї, алкоголізм, наркоманія, проституція, звичаї, традиції. Отже, насильство в сім'ї одні вчені вважають нормою поведінки, інші – патологією, а окремі висловлюють думку, що таке явище, як насильство, – це результати домашньої моделі стосунків між чоловіком і жінкою та членами родини.

Піддаючи аналізу вчинення насильство в сім'ї як феномена, який характеризується цілісністю соціально-правового явища, і як порушення прав та законних інтересів людини, громадянина України, ми поділяємо висновки криминологів, що саме насильство в сім'ї становить велику суспільну небезпеку і суттєво залежить від усвідомлення його, як громадськістю, правоохоронними органами і самим жертвами.

Крім того, насильство в сім'ї – це сукупність суспільно небезпечних і кримінально карних умисних діянь, які посягають на життя, здоров'я та тілесну недоторканність одного з членів родини проти їх волі.

У контексті викладеного насильство в сім'ї як порушення прав та законних інтересів людини, громадянина – це проблема не тільки державних інституцій, зокрема правоохоронних органів, соціальних служб, органів самоврядування, а також вчених і громадськості.

Вагомий внесок у розроблення запобігання теоретичних і практичних проблем насильства в сім'ї зробили такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як: Ю.М. Антонян, В.С. Батиргарєєва, А.Б. Блага, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, Д.Г. Заброда, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Л.В. Сердюк, К.Б. Левченко, О.М. Литвинов.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та аналіз вчинення насильство в сім'ї як порушення прав та законних інтересів людини, громадянина України.

Результати дослідження. Оскільки насильство в сім'ї має місце в усьому світі, воно присутнє у різних соціальних групах та категоріях населення незалежно від расових, культурних, релігійних, соціально-економічних аспектів, зокрема рівнів доходів, положення в суспільстві, а тому насильство в сім'ї варто вважати порушенням прав і законних інтересів людини, громадянина України.

Поряд із тим сім'я як осередок суспільства бере на себе зобов'язання створити належні умови проживання, добробуту та виховання дітей, а держава через свої інституції має підтримувати сім'ю, а у разі насильства зуміти захистити її. Тобто, по суті, і сім'я, і держава відповідальні за стабільність та успішний розвиток цього осередку.

Доречно наголосити, що правові та організаційні засади запобігання насильства в сім'ї як порушення прав та законних інтересів людини, громадянина закріплені в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї», прийнятого Верховною Радою України 15 листопада 2011 р., зокрема, в цьому законі і дано визначення насильства в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають моральної шкоди його фізичному та психічному здоров'ю [1, с. 70].

Аналізуючи це поняття, робимо висновок, що законодавець виокремив такі форми насильства в сім'ї, як: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. І, хоча серед вчених

відсутня єдність думок щодо межі того чи іншого насильства, з метою розуміння проблеми вважаємо за необхідне коротко розглянути кожен з форм насильства.

Фізичне насильство проявляється шляхом порушення особистих прав людини, громадянина, серед яких: право на життя; свободу та особисту недоторканість. Отже, в результаті фізичного насильства одному з членів родини причиняються різні тілесні пошкодження, порізи, подряпини, поранення тощо.

Крім того, фізичне насильство передбачає також побиття, стусани, укуси, застосування холодної чи вогнепальної зброї, заподіяння опіків, удушення, ненадання допомоги в разі хвороби або вагітності тощо.

Сексуальне насильство в сім'ї порушує такі права і свободи людини, як: право на повагу гідності, право на статеву свободу і недоторканість, право на вільний розвиток своєї особистості, а тому його варто розглядати як протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього члена сім'ї.

Більшість видів сексуального насильства закріплені у Кримінальному кодексу України, є злочинними, тобто вчиняються особами, які досягли віку кримінальної відповідальності, одружені, мають спільну власність і разом виховують дітей.

Психологічне насильство в сім'ї, зокрема, порушує такі права, як: право на рівність, право на повагу гідності, право на таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції, право на свободу думки і слова, а тому характеризується дією одного з членів сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкоди психічному здоров'ю.

Психологічне насильство в сім'ї заслугоує на увагу кримінологів, психологів і психіатрів тому, що саме це насильство починається на початковій стадії спільного життя чоловіка і дружини. Згадаймо, чому дружина або чоловік категорично не хочуть жити з тещею або свекрухою: все залежить від стосунків в родині.

У родині, де лунає нецензурна лайка, є безпідставні образи, прояви алкоголізму, неповага один до одного, різні підозри, викликає страх очікування принизливих дій, примушення до протиправних дій, контроль за обмеженням свободи або спілкування з друзями, батьками. Чоловік або дружина починає замислюватися над тим, як жити далі. Ще гірше, коли гени попередньої родини передалися одному із членів сім'ї. Все це робить життя в сім'ї нестерпним.

І тому, якщо психологічне насильство в сім'ї затяжне, воно обов'язково вплине на стан здоров'я родини, з'являться різні психічні розлади, захворювання, депресія тощо. Поряд із тим не є рідкісними випадки, коли психічне насильство переходило у найбільш тяжку форму – фізичне насильство.

Економічне насильство пов'язане з порушенням прав та інтересів сім'ї шляхом позбавлення або обмеження майнових прав одного з членів сім'ї, а тому характеризується умисним позбавленням одним членом сім'ї іншого житла, одягу, коштів, харчування, які можуть привести до його смерті або викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я. Як, наприклад, вижити матері, в якій на руках двох дітей, вона не працює, чоловік не дає грошей на утримання дітей, а кошти, які надходять від держави, треба віддати за квартиру, навчання тощо?

Таким чином, за результатами опитування населення на замовлення Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні, форми насильства в сім'ї розподілилися таким чином: найчастіше зазнавали фізичного насильства – 73% та психологічного – 71%. Кожен другий з опитаних потерпає від економічного насильства (54%). Найменший відсоток склало сексуальне насильство – 14%. Щодо останнього вважаємо, що такий невеликий відсоток може бути зумовлений високим рівнем латентності. Адже не кожна жінка бажає розповісти, що в її сім'ї постійно порушуються сексуальна недоторканість і статеві свободи [2, с. 39–50].

Отже, проблему сімейного насильства варто розглядати у різноплановості системи соціальних відносин, які відображаються у відповідних формах, зокрема, моралі, праві, психології, економіці.

З цього приводу академік О.М. Костенко зауважує: будь-які спроби реформування у різних сферах українського суспільства виявляються як волонтаризм і утопізм, якщо вони не пов'язані з формуванням у громадян соціальної, тобто політичної, економічної, правової, моральної культури [3, с. 125]. На думку іншого вітчизняного вченого О.М. Гуміна, саме теорія і практика постійно стикаються з двома основними проблемами: зростання насильства в його різних проявах та зниження рівня його запобігання [4, с. 5].

Доречно звернути увагу і на позицію Н.С. Юзікової, яка зазначає, що сімейні тяготи, обмеженість батьків у часі для спілкування з дітьми призводять до розриву внутрісімейних зв'язків, обмежують можливість батьків і дітей разом проводити дозвілля і відпочинок. Внаслідок зниження престижу сім'ї, нестабільності сімейних стосунків, відсутності необхідної культури сімейного життя, пияцтва батьків зростає кількість сімей, що розпадаються, та дітей, які потрапляють до спеціальних дитячих закладів, жебракують, бродяжать [5, с. 254].

Слушною варті визнати і позицію американського філософа Дж. Лоуренса: «Насильство – це прояв кримінальної насильницької поведінки, воно супроводжує всю історію людства, і немає однозначних оцінок причин його вчинення. Тому насильство нині викликає багато спірних питань та суперечливих позицій» [6, с. 57].

Такої ж позиції дотримувався й академік А.П. Закалюк, який у своїх дослідженнях зазначав: «Поведінка – лише один ракурс зовнішньої, здебільшого нормативної оцінки проявів людської активності» [7, с. 140]. Поряд із тим поведінка має два аспекти:

а) внутрішній, мотиваційний аспект, до якого, крім мотиву (наприклад, задоволення), входить потреби, прагнення, бажання і цілі дій, які зумовлюють поведінку особи, яка вчиняє насильство;

б) зовнішній аспект, який ототожнює поняття вчинку, поведінки та діяльності з певним діянням та водночас підкреслює суттєву відмінність між формами активності в сім'ї.

Доречно звернути увагу на той факт, що сім'я як основна ланка суспільства є вільним, зареєстрованим у державних органах на засадах рівноправ'я союзом жінки і чоловіка, які пов'язані в біологічному, матеріальному і духовному відношеннях.

Біологічний зв'язок між ними полягає у статевому житті та створенні нащадків. Матеріальний зв'язок має свій вияв у цілеспрямованій діяльності кожного з подружжя щодо здобуття засобів, які мають задовольняти щоденні потреби сім'ї в харчуванні, одязі та житлі. Духовний зв'язок між подружжям надихає їх до взаємного зростання особистостей та сприяє відтворенню в їхніх дітях повноцінних особистостей.

Завжди ідеалом матері і батька було створення сім'ї, де діти вписались у сімейну та соціальну спільність та піднялися над їхнім власним рівнем у будь-якому сенсі. Сімейний кодекс України дає визначення сім'ї як первинного та основного осередку суспільства. Сім'ю утворюють особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [8]. Криминологів же сім'я цікавить у таких аспектах:

1) як соціальний інститут, в якому здійснюються найважливіші етапи формування особистості;

2) як середовище з власними традиціями та звичками, що можуть формувати причини і умови злочинної поведінки;

3) як об'єктивно існуючий елемент криминогенної або провокуючої конкретної життєвої ситуації;

4) як найважливіший фактор у житті кожної людини, що здатен змінити її ставлення до оточення, усунути деформації морально-психічного розвитку, надати поштовх до нового життя, позитивно вплинути на особистість та її поведінку, природним шляхом сприяти виправленню злочинців.

Серед проявів насильства в сім'ї вітчизняна дослідниця А.Б. Блага виділяє такі: примушування до народження дитини або заборона її народжувати; агресія і насильство в контактах з дітьми; ставлення до дитини як до прислуги; перекладання обов'язків по господарству на дітей; позбавлення або обмеження дітей у їжі, воді, сезонному одязі; потурання

та заохочення дітей до проявів насильства і жорстокості; регулярні бійки і суперечки та конфлікти в сім'ї; сексуальне насильство стосовно дітей тощо [9, с. 55–56]

Найбільш вразливими сім'ями поіменно вчена вважає сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, насамперед, сім'ї, де батьки з певних причин не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною, сім'ї, де члени сім'ї є особами з особливими потребами, сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами або ухиляються від виконання батьківських обов'язків, сім'ї, в яких дитина або кілька дітей відібрані за рішенням суду [9, с. 241].

До цього списку варто додати сім'ї з дітьми, які вимушені тимчасово виїхати з району антитерористичної операції на сході України, більшість яких втратили власне житло, майно, та сім'ї з дітьми, які залишилися на окупованій агресором території.

Висновки. Визнаючи, що насильство в сім'ї – це домашня насильницька модель поведінки одного з членів сім'ї, яка в процесі сімейного життя завдає моральної, фізичної, психологічної та матеріальної шкоди та негативно впливає на виховання дітей, знання про насильство в сім'ї як складової частини загальної злочинності дає змогу кримінологам запропонувати таку модель її запобігання, коли порушення прав та законних інтересів людини, громадянина України буде визнаватися в країні першоджерелом роботи всієї правоохоронної системи.

Список використаних джерел:

1. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст 70.
2. Звіт про результатами опитування населення на замовлення Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні. – К., 2009.
3. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу [монографія] / О.М. Костенко. – К.: Атіка, 2008. – 352 с.
4. Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: [монографія] / О.М. Гумін. – Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с.
5. Юзікова Н.С. Сімейне виховання у механізмі профілактики злочинності неповнолітніх (у контексті вітчизняного та міжнародного законодавства) / Н.С. Юзікова // Держава і право. Спецвипуск. – Київ-Дніпропетровськ, 2003. – С. 254–261.
6. Лоренс Дж. Насиліе / Дж. Лоренс // Социальная теория и практика. – 1976. – № 9.
7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
8. Сімейний кодекс України. Верховна Рада України, Кодекс, Закон від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
9. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) [монографія] / А.Б. Блага. – Х.: ФО-П Макаренко, 2014. – 360 с.

